

Oponentský posudek na doktorskou disertační práci PhDr. Miroslava Šeptáka

„K politickému a hospodářskému vývoji Rakouska v letech 1931 – 1934“

Předkládaná disertační práce je nesporně přínosným historiografickým výkonem, a to z vícero důvodů. V české práci historické přispívá k vyplnění mezery ve výzkumu vývoje zemí bezprostředně sousedících s Československem, neboť ty nemalou měrou ovlivňovaly i Československo samé, a to jak ve smyslu zahraničněpolitickém, vnitropolitickém, tak hospodářském, sociálním, ba i kulturním. Rakousku v meziválečné době, odhlédneme-li od dílčích studií a prací popularizačních, se dostalo systematictější pozornosti až v poslední době, a to monografií Oty Konráda (2012). Obsažná práce PhDr. M. Šeptáka představuje tedy na tomto badatelském poli druhý počín monografického charakteru.

Závěry, k nimž PhDr. Šepták dospěl, jsou opřeny o mimořádně rozsáhlou práci heuristickou. Impozantně působí prostudovaná literatura, její seznam je skutečně reprezentativní, v případě rakouské historiografie snad až vyčerpávající. Přirozeně že široký rejstřík pojednávaných témat není a ani nemůže být pokryt rovnoměrně, viz např. italské aktivity v oblasti Podunají (zpracování jsou totiž nečetná, autor proto mohl reflektovat i starší monografii Bogdana Koszela). Přihlásil-li se autor, byť s jistou rezervou, ke koncepci moderních politických dějin, jíž je vlastní mezioborovost, tak v případě Rakouska oponent pochopitelně také hledá monografie Alice Teichové, která je nepřehlédnutelnou autoritou v hospodářských dějinách (zde přehlednutou). Jistě by došlo k zpřesnění či přinejmenším k vyztužení vyslovených závěrů, na nich samých by se však s největší pravděpodobností nic nezměnilo. S nemenší pečlivostí byla shromážděna a vytěžena relevantní dobová literatura, zejména memoárová, samozřejmě i k ní lze dodat další. Když se již uvádí práce O. Bauera o povstání rakouského dělnictva, očekával bych také použití spisu J. Deutsche o občanské válce a Rakousku. Ale i zde platí to, co bylo řečeno výše. Co zajišťuje předkládané disertaci vysokou výpovědní hodnotu, to je nadstandardně široký záběr studovaného pramenného materiálu. Pokud se jedná o hráče ve střední Evropě, tak PhDr. M. Šepták prostudoval s jedinou výjimkou (Francie) edice o jejich zahraniční politice (zejména německé, rakouské), které komplementovaly jeho rozsáhlý archivní výzkum realizovaný jednak za jeho pobytů ve Vídni a Berlíně, jednak v Praze. Zde kladl důraz zejména na materiály diplomatické povahy, neopomenul však přihlídnout k materiálům hospodářsko politickým (IV. sekce AMZV) či materiálům bankovní provenience (ŽB). Šíře i hloubka záběru při studiu pramenů institucionální povahy je daná autorovým přesvědčením o nezastupitelném významu primárního výzkumu (s. 9). Třeba přitom zdůraznit, že při práci s prameny, ať již vydanými či archivními, úřední či soukromé provenience, autor nakládá uvážlivě, kriticky a na jejich základě vyslovuje vlastní závěry a soudy.

Struktura práce svědčí o tom, že autor dává spíše přednost tradičnímu pojetí politických dějin, byť se programově hlásí k pojetí „moderních politických dějin“. Nelze mu upřít snahu o mezioborový přístup k interpretaci historického procesu, ale ten je uplatněn jen selektivně a ztrácí se v „širokém toku“ výkladu. Šest obsažných kapitol představuje šest časově vymezených a na sebe navazujících fází. Podřízení výkladu lineárnímu toku času svědčí spíše o deskriptivním než analytickém přístupu. Dle mého názoru autor by lépe uplatnil své rozsáhlé faktografické znalosti i metodologickou připravenost sofistikovanější tematizací své práci. Za takovou nelze označit podkapitoly (ke škodě čtenáři nejsou uvedeny v obsahu, což při rozsahu předkládaného textu ztěžuje orientaci v textu), zvláště když tyto podkapitoly pojednávají o různých rovinách tématu).

První kapitola se deklaruje jako „nástin základních aspektů“ vývoje Rakouska (s. 28), a její text této charakteristice plně odpovídá. Rozumím-li řetězci uvedených aspektů správně, pak tato kapitola cílí k objasnění otázky, zda existovalo či neexistovalo kolektivního vědomí

(upřednostnil bych tento pojem před použitým pojmem „kolektivní paměť“, s. 33) rakouského obyvatelstva a jaký byl jeho vztah k jím nechtěné a mu vnucené formy státu. Tato problematika je náplní první části, která, na rozdíl o následných, je bez vlastního názvu. Autor si v ní vytkl ambiciózní cíle „... zamyslet se nad (ne) existencí rakouské státní a národní identity po roce 1918“ (s. 28). Tato teoretická otázka slouží k propojení oněch „základních aspektů“, zde zúžených na otázku hospodářské životaschopnosti a zakotvení rakouského státu v novém mezinárodním systému formovaném na mírové konferenci (používání pojmu „německorakouský“ pokládám v těchto souvislostech za nepatřičné). Následná podkapitola pojednává o „rozvoji sociálního státu“ a současně o fenoménu inflace, jež přirozeně sociální zákonodárství výrazně ovlivňovala. Pracuje se v ní s pojmem „sociální stát“, aniž by byl vymezen jeho obsah a tím opodstatněnost (vzhledem k různým jeho definicím). Autor se spokojil s přehledem sociálního zákonodárství v oblasti práce a pracovních podmínek, otázku vývoje sociálního pojištění pojednává jen informativně (konstatuje jen pojištění úrazové a nemocenské, přehlíží penzijní zavedené v roce 1927) s výjimkou povinného pojištění proti nezaměstnanosti (běžného v řadě zemí západní Evropy). Hovoří-li se o „enormním tempu“ výstavby sociálního státu, pak by bylo na místě připomenout i zavedení rodičovských přídavek v roce 1921. Po stránce metodologické by bylo na místě vzít v úvahu výši transferových plateb (resp. i nákladů na poskytování veřejných sociálních služeb) a z toho vyvodit, co jaké míry lze v případě Rakouska hovořit o „sociálním státu“. Místy se text o sociálním pojištění stává nesdělný (2. odstavec na s. 58, na následné straně je výklad znejasněn opomenutím uvést, komu se stát zavázal krýt deficit).

Je-li první kapitola budována na identitě a kolektivním vědomí, tak popisná podkapitola o struktuře ministerstva zahraničí je vybočením – dle mého názoru zde autor mohl uplatnit teorii elit, zejména rakouskou historiografií propracovanou teorií elit byrokratických. Personální kontinuita k tomu přímo vybízí, zejména v případě Richarda Schüllera (podíl na konceptu celní unie s Německem za 1. světové války i v roce 1931). Obdobně je tomu v podkapitole o postavení Rakouska. Spíše než nastínění variant jeho regionálního začlenění by deklarované koncepti celé kapitoly odpovídala analýza jejich odrazu v kolektivním vědomí.

Kapitola druhá „Na tenkém ledě mezinárodní politiky...“ poskytuje ve svých podkapitolách podrobný, fundovaný vhled na diplomatickou přípravu německo-rakouské celní unie i na reakci mezinárodní veřejnosti a paralelně na vývoj rakouské vnitropolitické scény. Nicméně přece bych očekával zhodnocení Ignaze Seipela jako v jistém smyslu nositele kontinuity politiky vůči Německu, v tomto směru jeho odchodem nic nekončí, spíše naopak (asi to dokládá vypadlý citát s odkazem na pozn.214). Chybí mi odpověď na otázku, proč se v roce 1930 mění charakter italsko-rakouských vztahů. Text navozuje dojem, že právě tato změna vedla v Berlíně k urychlenému nastolení otázky celní unie. Dle mého názoru rozhodující byla změna v zahraničně politickém postavení Německa roku 1930, na niž se v textu upozorňuje na s. 85. Tato změna je ale zásadní, jak ukazuje příslušná literatura, Německu uvolňuje ruce a různými formami zahajuje ofenzivní politiku v Evropě, zejména střední. Jednání o celní unii autor vhodně propojil s Briandovým konceptem sjednocené Evropy, což najdeme i u jiných autorů. Více pozornosti mohl ale věnovat vlastnímu jednání, zejména mezi C. Ritterem a R. Schüllerem, čímž by výrazněji obohatil současné poznání (ukázalo by se, zda německá a rakouská ekonomika byly kompatibilní). Na tomto místě je třeba ocenit autorovo vnímání hospodářské reality, zde dopady otřesu Creditanstalt für Handel und Gewerbe, byť jím se kromě jiného dalo upozornit na dočasné zvýšení britského zájmu o Rakousko a Střední Evropu vůbec (blíže rozpracováno až od s. 163 v jiné kapitole, britský zájem ovšem byl pouze účelový, navrhovaný blok šesti států měl být jistější zárukou pro návratnost britských úvěrů a bezpečnost britských investic).

Zařazení obsáhlého rozboru rakouského politického systému nepůsobí v této kapitole organicky, stejně jako dobře propracovaná typologie stranického systému. Domnívám se, že tematizace by textu prospěla více, než podřízení výstavby textu funkčnímu období kancléře. Považoval bych za logičtější podkapitoly o projektu německo-rakouské celní unie (včetně konceptů na ni reagujících) a sanaci Rakouska vzájemně propojit (stejně ale problematiku hospodářskou, vnitropolitickou). Souhlasím se závěrem autora, že v případě německo-rakouské celní unie se jednalo v první řadě o záležitost politické, teprve sekundárně o hospodářské (s.149). S tím je ovšem v rozporu hned vzápětí vyslovená teze, že tomuto projektu se jednalo o „překonání hospodářské desintegrace střední a jihovýchodní Evropy“. Obdobný smysl autor přikládá i Briandovu plánu, který však literaturou bývá pokládán za nástroj, jímž Francie zamýšlela převzít po USA roli hlavního financiera Německa, a tak nad ním získat kontrolu. Pokud se jedná o pojem „pangermanismus“, tak ten Zahraniční úřad vzhledem k nežádoucím reminiscencím potlačoval a doporučoval pojmy jiné, jako „přirozené hospodářské zázemí“ („Zwischenland“, „Hinterland“), z hlediska obsahu se však jedná o pojmy v podstatě identické.

Otázce vývoje rakouského hospodářství je právem ve třetí kapitole věnována značná pozornost. „Ženevská sanace“ totiž byla spojena s drastickým snižováním státních výdajů, včetně sociálních, což, jak autor právem konstatuje na s. 134, vedlo sociální demokracii do opozice (byť tzv. sanační zákon přijmou, s. 157). Některá vládní opatření by mohla být zmíněna, např. hovoří-li se na s. 141 a 142 o odlivu deviz, pak by mělo být dodáno, že proto v říjnu 1931 byla zavedena devizová kontrola. Je logické, že autor věnoval větší pozornost krizi rakouského zemědělství, to proto, že s vcelku úspěšnými protikrizovými opatřeními je spojen tehdejší ministr zemědělství E. Dollfuss, tedy aktér, jemuž je věnována sěžejní část předkládané práce.

Pečlivě jsou zmapovány různé středoevropské koncepce, které měly čelit průniku Německa do střední, resp. i jihovýchodní Evropy, zejména iniciativy E. Beneše a koncepty francouzské (třeba opravit opakující se chybu ve jménu Tardieu). Očekával bych výraznější zdůraznění rakouského stanoviska neúčastnit se ničeho, co by bylo namířeno proti Německu, což je ovšem již Seipelova zásada. Výroky Beneše je třeba vážit – Vídeň přece i na prahu 30. let stále ještě byla „branou“ k Balkánu (s. 152), ve skutečnosti jí to nebylo třeba nabízet. Formulace místy jsou nepřesné, např. že „propast“ mezi Československem a Rakouskem vznikla pro německo-rakouskou celní unii (s. 154), ta má přece starší historii. Na rozdíl od autora se nedomnívám, že britská iniciativa měla jistou kontinuitu od 20. let. To větší prostor by si zasloužil postup italský, kterému byl vlastní vývojový potenciál. Autor sice reflektuje stanoviska Rakouska k jednotlivým projektům, nicméně mi chybí specifikace rakouského očekávání. Po rozšíření exportních možností přece volaly všechny státy, všechny malé si mohly stěžovat na „nečinnost velmocí“, v čem ty měly být podle Vídně „činné“? (s. 170)

Třetí podkapitola je analýzou dubnových voleb v Rakousku v roce 1932 a jejich důsledků. Považoval bych za logické koncipovat ji jako komplement předchozích zahraničně politických témat (celní unie, středoevropské plány), v němž by měly své místo marginální jevy jako tzv. Pfrimerův puč tak jevy profilujících poněkud se ztrácející v jiných souvislostech (např. sanační zákon). Autor v této kapitole zdařile vykreslil změny v rakouské vnitřní politice v důsledku razantního nástupu rakouských nacistů, pregnantně jsou specifikovány důvody jejich úspěchu v rakouské společnosti. V hodnocení času kancléřství K. Buresche se mi rýsuje jeden rozpor – sází na preferenční režim s nejdůležitějšími partnery. Nemůže z něj ale vyloučit Německo, což je však nepřijatelné pro jiné.(s. 183) V co tedy doufal?

Obsáhlá kapitola případně nazvaná „Na rozhraní změn“ se detailně zabývá formováním vlády E. Dollfusse. Autor vybavený důkladnou znalostí rakouské vnitřní politiky v ní doslova rozehrál „hry“ politických stran (což je ostatně typické i pro kapitoly

následující). Zachytil náznaky budoucích ústavních změn i změnu charakteru politické scény, z níž se vytrácela vůle ke konsensu a na síle nabývala linie konfrontační. Neméně kompetentní je pojednání o přípravě a důsledcích mezinárodní půjčky poskytnuté Rakousku v roce 1932. Některé detaily vyvolávají otázky, např. mezi podmínkami se objevuje „omezení rakouského exportu“ (s. 199), že Dollfuss preferoval „celkový zákaz dovozu“ (ekonomicky nerealizovatelné, nemá tam být „kontrolu dovozu“?, s. 200). Nemyslím, že by Německo pokládalo problém rakouské sanace za „efemérní“ (s.202, ostatně je to zřejmé z jeho reakce uvedené na s. 205-6). V měnové politice rakouské vlády usilovaly (marně) o udržení zlaté parity šilinku, což byla iluze (formulace „fiktivní paritní kurs šilinku“ bez uvedení k čemu, tedy zlatu, je problematická, s. 202), „volný vývoj“ kurzu přinutil v roce 1933 vládu k přijetí tzv. Goldklauselverordnung devalvující šilink cca o 22 %. Při projednávání „sanačního zákona“ by možná měla být věnována větší pozornost sociální demokracii. Ta totiž postrádala (na rozdíl od německé) protikrizový koncept keynesovského typu a většinou se přidržovala marxistické teorie, totiž že předpokladem fungování kapitalistické ekonomiky je stabilní měna. To vysvětluje její chování při projednávání půjčky – nebyli proti ní (měla přece přispět ke stabilizaci měny), ale obecně proti vládě (s. 210). Konference ve Strese v září 1932 (s.215-6) je poněkud upozaděná, nicméně je nepominutelná minimálně pro uznání preferenčních cel a pro zřízení fondu pro valorizaci obilní produkce z Podunají – obě bude mít nejen hospodářské, ale i politické důsledky. Rozhodně nebyla „fiaskem“ pro všechny státy. V podkapitole „Krise rakouské demokracie“ je z mého hlediska rušivý „hybridní“ výstavba textu, v první části v souvislosti s diskusí kolem zmocňovacího zákona jsou nastíněny výhonky antidemokratismu, a hned následně se přejde na jednání Rakouska s Maďarskem. Autor je interpretuje z hlediska Dollfussových manévrovacích možností. Co když diplomatické zákulisí vycítilo tendenci, jež dozrála o dva roky později (s. 228)? Potom by hirtenberská aféra zřejmě nebyla „paradoxem dějin“ (s. 240). Za ten byl spíše označil měnící se poměr k Německu po nástupu A. Hitlera, který by si zasloužil analýzu nejen v oblasti vztahů diplomatických a politických, jak ji autor provádí v kapitole páté („Rakousko a nakročení k autoritativnímu režimu“), nýbrž i ideologické, kulturní, mentální.

Předposlední kapitola analyzuje kroky na vnitropolitické i zahraničněpolitické scéně vytvářející předpoklady k nastolení autoritativního režimu v Rakousku. Úvodem je standardní popis pozoruhodného pádu parlamentarismu, ale jen na úrovni politických elit. Nebyl by na místě vícevrstevnější vhled? Společnost totiž, v rozporu s autorem deklarovanou metodologií, je v textu plně negována. Stejně je tomu v podkapitole analyzující na základě diplomatických materiálů odklon Vídně od Berlína a její posun k Římu – v tom autor spatřuje právem konec „neutralistické linie“ (s. 257), ale Dollfussovy nebo Rakouska? Snad větší pozornost mohla být věnována transferu idejí italského korporativismu do Rakouska a jejich komparaci s pojetím v Rakousku. Při hodnocení Dollfussova postupu při transformaci rakouského politického systému (s. 263) dost těžko lze akceptovat tezi o přizpůsobování se „kontextu dané doby“. Autor ostatně se přiklání k tezi, že hlavní podíl na vnitropolitických změnách je třeba připsat „politicko-ideovému klimatu“ (s. 264). O to by bylo záslušnější věnovat pozornost jeho rozboru. To působení „německého faktoru“ uvnitř Rakouska je v příslušné podkapitole rozpracováno do detailů logicky vedoucích k zákazu nacistické strany a tím k vyostření konfliktu. Kvalitní text narušují drobnosti, např. „cestovní poplatek“ (s. 270) nezavedl Hitler, ale jde o opatření v rámci státního obhospodařování deviz, „rakouský import do Německa“ (s. 271) je jistě pouhým nedopatřením, pod pojem „sociální nepokoje“ (s. 273) lze dost těžko zařadit politické střety, o „mezinárodní izolaci“ Německa roku 1933 (s. 276) se nedá hovořit (nelze tedy tvrdit, že ji „prolomila“ Gömbösova návštěva Berlína). Předností práce ke, že autor nejenže zaujímá kvalifikovaná stanoviska k vývoji bilaterálních vztahů Rakouska s Německem či Itálií, ale, např. v pojednání o snahách zmezinárodnit rakouskou otázku, vyslovuje i obecnější soudy (klesající vůle západoevropských demokracií hájit

principy Společnosti národů). V podkapitole o tlaku Itálie na změny v politickém systému Rakouska autor upozornil na roli E. Rüdiger Starhemberga (neurčitě, čímž vyvstávají otázky), naznačil Dollfusovu prvotní snahu hledat „třetí cestu“, ale není vysloven ani náznak alespoň jejího ideového východiska (s. 294). Vyslovený názor, že Dollfusovi byla bližší „autorativní demokracie“ než italský model fašismu (s. 301) je pouze konstatující, modelů „autoritativní demokracie“ je více. Očekával bych, že před „dnem Magny Charty nového mladého Rakouska“ byly vedeny polemiky či kampaně ve veřejnosti v rámci žádoucí „transformace“ kolektivního vědomí, které připravovaly půdu pro „zásadní“ Dollfusův projev (zde bych spatřoval prostor pro politologickou analýzu).

Závěrečná kapitola je věnována posledním deseti měsícům Dollfusovy vlády. První její část rozkrývá snahy Dollfusse o zahraničně politické vyztužení rakouské nezávislosti. K tomu potřeboval dostatečné politické krytí, předpokládám ale, že i jistý konsensus společnosti (došlo k posunu směrem k identifikaci s rakouskou národní a státní ideou? Na s. 328 lze najít autorovu odpověď, ale bez důkazů). Teze, že existovala možnost „odstranění diferencí“ mezi Rakouskem a Německem, zdá se mi být více než problematická (s. 305). V interpretaci únorových událostí roku 1934 po odmítnutí konceptů ve stávající literatuře není jasné stanovisko autora (s. 320). Obdobně je tomu u stanoviska Dollfusse (teze „postupného omezování manévrovacího prostoru opozice“ – ale až kam?). Přiřazení zahraničně politických změn, zde tvorby „římských protokolů“, obdobně jako předchozích případech se mi nejeví příliš šťastné. V podkapitole o ústavních změnách z května 1934 autor usiluje v záplavě různých konceptů o vlastní definici rakouského režimu, a to „konzervativně autoritativní systém“ (s. 330) s odpovídajícím konceptuálním zdůvodněním (proč ne „autokratický“?). Podkapitola věnovaná neúspěšnému pokusu o puč v červenci 1934 Dollfusovou smrtí nastiňující vnitropolitické i zahraničněpolitické aspekty uzavírá autorův výklad poválečných rakouských dějin.

Úvodem jsem konstatoval, že předkládaná doktorská disertace PhDr. M. Šeptáka je svébytným historiografickým výkonem. PhDr. Šepták v něm prokázal nejen hluboké faktografické znalosti získané studiem rozsáhlé literatury a zejména systematickým archivním výzkumem, ale i svou připravenost metodologickou. Ke způsobu jejího uplatnění lze mít dílčí výhrady, stejně jako k některým interpretacím, nicméně vědecké kvality předkládané práce tím nejsou v žádném případě zpochybněny. Doktorskou disertaci PhDr. Miroslava Šeptáka proto plně doporučuji k obhajobě.

V Praze dne 15. ledna 2013

prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.